

Структурни, ономаσιологични и словообразователни модели при някои украински и български орнитоними*

Боряна Бойчева

Птиците са най-многобройният клас гръбначни животни. В света са известни около 8600 вида. На територията на Украйна гнездат повече от 400 вида птици. В България техният брой е приблизително 400, като повечето са прелетни. Началото на научната класификация в орнитологията поставя шведският учен Карл Линей, който през 1735 г. описва всички известни дотогава растения и животни и по този начин полага основите на съвременната таксономия. Днес биолозите използват единна йерархия от таксони, за да категоризират всички видове организми. За основоположник на украинската орнитологична номенклатура се смята Иван Верхратски. Той публикува такива трудове като: „Початки до уложени номенклатури и терминологии природописної народнеї“ (1864, 1867, 1872а, 1872б, 1879), „Зоологія на низші класи шкіл середніх“ 1906, „Нові знадобки номенклатури і термінології природописної, народної, збирани між людьми“ 1908. Голямо значение за формирането на украинските научни названия на птиците несъмнено има работата на М. В. Шарлеман, издава през 1927 г. „Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів“ (Шарлеман 1927). Това е първият съществен опит за унифициране на украинските названия на таксоните от всички равнища на класификацията на птиците. По неизвестни причини, в труда си „Птахи УРСР“ 1938, Шарлеман се отказва от вече избраните от него имена. Друг източник, в който посочените украински названия обхващат почти всички таксономични единици – видове, родове, семейства и разрези, е „Визначник птахів УРСР“ 1952, 1962 на А. М. Войнственски и Б. О. Кистяковски. По ред причини в този определител са въведени заемки от чужди езици, които да служат за означаване на родовете. Усъвършенстването на класификацията при птиците налага публикуването на няколко отделни тома на „Фауна України“, където е застъпена терминологията от „Визначник птахів УРСР“ с известни допълнения. В началото на ХХ век специалистите подготвят първия украински полеви определител „Птахи України“. Най-радикална ревизия украинските научни названия на птиците претърпяват във „Визначник птахів УРСР“. След период на отричане и изолиране на народните имена на птиците от научните трудове се появява „Анотований список українських наукових назв птахів фауни України“, където се използват първоначалните разработки на Шарлеман, т.е. извършва се преориентация към националната лексика. В този списък Фасенко и Бокотей подробно аргументират избора на нововъведените или спорни видови или родови названия. В повечето случаи авторите се придържат към термините, използвани от Шарлеман.

За основоположник на българската орнитологична номенклатура се смята Едуард Клайн (в по-ранните източници името му се транслитерира като Едвард Клейн). Трудовете му „Птиците в България“ (1903-1905) и „Наши птици (Ornis Bulgarica)“ (1909) бележат началото на научния интерес към този клас животни от фауната на България. Значителен принос към унификацията на научните названия на птиците има и П. Патев, който в труда си „Птиците в България“ (1950), освен че описва подробно морфологичните особености на

* Статията се издава по проект 152 / 8.05.2013 г. към ФНИ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Електронна среда за единна научна информация на Факултета по славянски филологии на Софийския университет (ЕСЕНИ).

представителите на орнитофауната, дава и известна информация относно поведението им и дори нерядко посочва и признаците, които са залегнали в основата на названието. Богат фактологичен и илюстративен материал предлагат изданията „Фауна на България. Т.20. Aves. Ч.1“ С. Симеонов, Т. Мичева, Д. Нанкинов (1989) и „Фауна на България. Т.20. Aves. Ч.2“ Д. Нанкинов и Т. Мичев (1997), в които българската терминология е вече унифицирана и разминавания почти не се наблюдават.

Птиците имат многобройни народни названия, възникнали още в древни времена, които с течение на времето са се увеличили многократно. Всяко от тези названия отразява начинът, по който определен езиков колектив възприема дадена птица. Един и същ вид може да има различни наименования, тъй като с едно название не може да се обхванат всички характерни черти на птицата, а хората от различни територии избират като определящи различни признаци. Ето как възникват голям брой различни лексеми с един и същ денотат. Оказва се, че този обем от названия привлича вниманието и на учените лингвисти. Първият езиковедски труд, посветен изцяло на названията на птиците, е „Славянские наименования птиц“ на Л. А. Булаховски (Булаховски 1948). В него се изследва етимологията на названията от праславянския период и се проследява развитието им в няколко славянски езика. Украинската орнитонимия е предмет на изследванията на И. Г. Богуцка „Становлення української орнітологічної термінології та номенклатури“ (Богуцка 1980) и „Українські назви птахів“ (Богуцка 1982), където е направена лексикологична характеристика на 30 видови названия, И. Н. Бойко (Бойко 1982). В българското езикознание изследвания върху лексико-семантичната група „птици“ правят: Х. Дейкова (Дейкова 2003) Д. Нанкинов (Нанкинов 2005), А. Стоилов (Стоилов 2003).

I. Структурни модели на орнитонимите в украински и български език

Езиковедските изследвания, свързани с названията на птиците, се движат в две направления – първото, формално, фокусирано върху структурата на орнитонимите, а второто – върху семантиката.

На формално ниво, както в латински, така и в украински и български, основната лексикална форма, от която произлизат всички останали, е наименованието на рода. От базовото родово название с помощта на суфикси се оформят имената на основните висши таксони, а чрез допълнителни означения – имената на видовете и подвидовете (Фасенко 2007: 4). Във всички споменати дотук украиноезични трудове родовите названия са във формата за единствено число, което отговаря на традицията на латинските названия. В българската терминология е прието родовите названия, като самостоятелни единици, а не като част от видовете, да са в мн. ч., напр. *Podiceps* (ед. ч.) на български се предава чрез Гмурци. В източниците, посветени на украинските орнитоними, има разминаване относно това, дали имената на родовете трябва да се изписват с главна буква. Използването на главна буква отговаря на нормите на латинската номенклатура, които залягат и в българските наименования. „Анотований список українських наукових назв птахів фауни України“ също следва латинските образци. Така, когато името на рода съвпада с това на вида например род *Tadorna von Okeu* – Галагаз и вид *Tadorna tadorna* (L.) – галагаз, според начина на изписване на началната буква можем да различим без колебание таксоните (Фасенко 2007 : 5). Същата ситуация наблюдаваме и при българските Жълтоклюни буревестници (род) и жълтоклюн буревестник (вид). Въпреки че латинското

бинарно название на вида е общопризнато и обусловено от нормата на Международния кодекс на зоологичната номенклатура (1958), украинската зоологична номенклатура не го възприема, за разлика от българската, където много често се срещат биномени за означаване на родове.

Създаването на бинарно латинско наименование, което за първи път е използвано от К. Линей, не представлява трудност, понеже латинският език функционира по-скоро като символичен. Не така стоят обаче нещата с живия език, който не действа по формални закони и широкото използване на една или друга дума не може да се наложи изкуствено на носителите му. Съществуващата тенденция към нарушаване на вече утвърдената употреба на имената на животните или растенията в разговорния език единствено в името на формалната биномизация едва ли е оправдана. Въвеждането на изкуствени бинарни названия би довело до значителни затруднения във възприемането им от извъннаучните среди, би създадо информационна преграда между специалистите и другите слоеве на обществото. От друга страна е нерационално и използването на трисловни научни названия на видовете (а въвеждането на бинарни родови названия би довело именно до такива трисъставни наименования), които се ограничават в руски език, но се срещат често в българската научна зоономенклатура.

Съществува и друг тип украински родови названия, освен простите еднословни, които не отговарят на латинските, понеже са двусловни, съставени са от съществително и прилагателно име и главният въпрос засяга последователността им. В „Словник зоологичної номенклатури“ и във „Визначник птахів УРСР“ съществителното стои на първо място, докато във „Фауна України“ и в полевия определител съществителното име е задпоставеният компонент от названието. Авторите на анотирания списък демонстрират нов подход – при наименованията на видовете те следват латинските термини (Фасенко 2007 : 6), т.е. съществително и прилагателно, а при родовете последователността е обратна например:

Вухата сова (род) и сова вухата (вид); Малий жайворонок (род) и жайворонок малий (вид). В българската терминология е възприета обратната последователност при видовете названия, т.е. прилагателното стои на първо място, а при имената на родовете няма разминаване в реда на компонентите.

Третият вид родови названия, които са със специфична форма, са наименования като: *Naematorpus* Linnaeus – Кулик-сорока и *Himantopus* Brisson – Кулик-довгоніг. Благодарение на полуслятото си изписване тези форми се възприемат като еднословни сложни названия, които са двусъставни. Ако дефисът се премахне, всеки елемент от названието има своя собствена семантика и при първото име ще настъпи объркване, тъй като и двете му основи означават в първия случай група от птици (кулик), а във втория - отделен вид (сорока) (Фасенко 2007 : 10,11). В това отношение българските родови названия нарушават в по-голяма степен латинската норма и установения кодекс, който гласи „Името на таксон от ранг, по-висок от видовата група, се състои от 1 дума (униноминален)“ (Международен зоологичен кодекс 1958 : 4) и често сред тях се срещат двусловни, а дори и трисловни словосъчетания от прилагателни и съществително име – Обикновени буревестници, Големи водни бикове, Малки водни бикове.

Утвърдената в украински следпоставеност на определящото вида прилагателно най-вероятно е следствие от съблюдаването на латинската норма. При българските наименования организацията е в обратна последователност – родовите названия са втори компонент във видовото име. Докато в украински няма трисловни видови наименования

и те целенасочено се избягват (напр. при *Egretta T. Forster* благодарение на родовото име чепура, предпочетено пред чапля біла, трикомпонентното наименование се избягва), българската норма допуска названията от типа:

малък градински присмехулник, малък воден бик, голям средиземноморски буревестник, пъстроопашат крайбрежен бекас и др.

Необходимо е да се обуслови използването на определението „звичайний“ в някои научни украински названия, като например в шпак звичайний, тогава, когато в други случаи се използват еднословни имена: чайка, галка, зозуля, рибалочка. Когато на територията на Украйна гнездят два или повече вида от един род или семейство, напр. видовете от род *Sturnus L.* - шпак звичайний и шпак рожевий, използването на „звичайний“ в името на един от видовете е задължително. Когато в страната гнезди само един от видовете от даден род или семейство, например видът чайка, а останалите са много редки - чайка білохвоста, чайка степова, чайка шпорова, определението „звичайний“ за назоваване на гнездящия вид не се употребява (Фасенко, Бокотей 2000). Подобно е и положението с българското определение „обикновен“ – то не се употребява ако на територията на страната се среща само един вид от даден род, например: алпийски брегобегач, кривоклюн брегобегач, малък брегобегач, голям брегобегач. И българското определение „обикновен“ и украинското „звичайний“, когато са елементи от наименованието на вид птици, са калки на латинската дума „*vulgaris*“, която се използва при класификацията както на растителния, така и на животинския свят. В същото време българските и украинските определения, влизащи в състава на видовите названия или самостоятелно образуващи такива: брадат / бородач, червен / червоний, бял / білий, сив / сивий, белокрил / білокрилий, белоглав / білоголовий, ушат / вухатий, по-скоро не могат да се приемат за калки на *barbatus*, *erythrinus*, *alba*, *cinerea*, *purpurea*, *leucoptera*, *lucoscephala*, *otus*, поради това, че отразяват обективно външни белези, които вероятно паралелно са залегнали в номинацията на видовете в различните езици.

Имената на семействата и разредите се формират по други правила. В случаите, когато името на семейството се създава от еднословното название на съответния род, то завършва на морфемата –ові или –еві: Гагарові, Чаплеві. Изключение правят три семейства, за които, тъй като е невъзможно създаването на просто еднословно име, се използват сложни еднословни имена, съставени от 2 думи, съединени чрез тире: „Кулики-сороки“, „Волові очка“. Изключение прави семейство „Довгохвості синиці“.

На български имената на семействата се образуват по аналогичен начин чрез наставките –ови или –еви – Щъркелови, Лястовицови, Вълнолюбкови. Друг вид названия - биноминални, имат семействата: Орли рибари, Земеродни рибарчета, Мустакати синигери, Дългоопашати синигери, Водни косове и Забулени сови, които също представляват ненормативно явление от гледна точка на зоологичния кодекс. Семействата Албатроси, Орехчета, Коприварчета, Кралчета, Мухоловки и Папагали, традиционно не се оформят чрез суфикс.

При имената на разредите българските и украинските названия с малки изключения отговарят на установената латинска норма. Между тях няма разминавания във формално отношение, като не се вземат под внимание фонетичните особености на двата езика : Пірнікозоподібні – Гмурецоподібні, Серпокрильцеподібні – Бързолетоподібні. Суфиксоидите –подобні / -подібні най-точно предават латинския елемент от названието –*formes*.

Ще набележим някои случаи на структурна асиметрия при орнитонимите в украински и български език.

1. Украински еднословни названия, на които отговарят на еднословни български названия: вивільга – авлига, галка (кавка) – чавка, глушець – глухар, гоголь – звънарка, дрохва – дропла, жовтоволик – жълтокоремник, зеленьк – зеленика, каменярка – каменарка, костогриз – черешарка, крем'яшник – камъкообръщач (каменар), крук – гарван, крутиголовка – въртошийка (въртоглавка), лежень – турилик, омелюх – копринарка, осоїд – осояд, пастушок – крещалец, перепїлка – пътпѣдък, пугач – бухал, сиворакша – синявица, синьошийка – синьогушка, смеречник – тѣпочовка, снігур – червеногушка, сойка – сойка, стїнолаз – скалолазка, тетерук – тетерев, хохїтва – стрепет, чоботар – саблеклюн, щиглик – щиглец и др. Очевидно е, че еднословни са тези български названия, които са възникнали от стари, общославянски корени и названията, които са навлезли от народния език, назоваващи близки до човека птици, част от неговото ежедневие. Еднословните украински названия възникват на същите принципи, но разликата е в тенденциите – към ограничаване на униноминалните названия в български и към широкото им използване в научните среди в украински.

2. Интерес представляват случаите, в които, за да се изпълни изискването за двусъставни видови наименования, в българските названия се добавя някакъв допълнителен признак, който служи като втори компонент от орнитонима. В такива случаи българските и украинските названия се различават преди всичко по добавения елемент:

укр. бджолоїдка – бълг. обикновен пчелояд; беркут – скален орел; бігунець – пустинен бегач; бугай – воден бик; в'юрок – планинска чинка; зозуля – обикновена кукувица; кеклик – тракийски кеклик; просянка – сива овесарка, стерв'ятник – малък лешояд, фазан – колхидски фазан; фламінго – червено фламинго, чайка – обикновена калугерица, чечевиця – червена чинка, щедрик – диво канарче.

В същото време при украинските названия действа обратната тенденция – при възможност биноминалните видови названия да се заместят с униномиални. Това се постига освен чрез коренно различни от българските названия като: коровайка – блестящ ибис, кречет – исландски сокол, могильник – кръстат орел, морянка – ледена потапница, набережник – късокрил кюкавец, попелюх – кафявоклюна потапница, синьга – траурна потапница, турпан – кадифена потапница, така и чрез „семантична кондензация“ (Радева 2007 : 53) – например при названията: бугайчик (малък воден бик), където определението „малък“ е избегнато благодарение на деминутивния суфикс –чик, зміїд (орел змияр), огар (червен ангъч), шилохвіст (шилоопашата патица) и свищ (патица свирачка), където чрез универбат смисълът на бинома се запазва или чрез сложни думи от типа: лебїдъ-шипун – ням лебед, лебїдъ-кликун – поен лебед, орлан-карлик, орлан-билохвіст – белоопашат орел, орлан-довгохвіст – дългоопашат орел, сичик-горобець – малка (врабчова) кукумявка.

3. Ограничен брой украински еднословни названия отговарят на български трисловни орнитоними: бугайчик – малък воден бик, саджа – пухопръста степна кокошка, совка – малка ушата сова, чирянка-квоктун – байкалска дива патица.

4. Съществува известен брой еднословни български орнитоними, съответстващи на двусловни украински: трънковче – соловейко рудохвостий, зеленоножка – курочка водяна, яребица – курипка сіра, вълнолюбка – курочка морська, кос – дрізд чорний, орехче – волове очко, дубровник – вівсянка лучна. Причината може да се търси в много по-голямата разпространеност на тези видове на територията на България, отколкото в Украйна.

II. Семантична мотивираност и ономаσιологични модели на украинските и българските орнитоними

Семантиката също може да бъде основа за съпоставителни изследвания. Поради сложната същност на думата като езиков знак ние можем да сравняваме, отчитайки семантиката им, единствено еднословни названия от двата разглеждани езика, чиято вътрешна форма е достатъчно прозрачна и в същото време се характеризира с определена степен на сходство. За целта нека проследим украинските еднословни названия (които са значително повече от българските), които имат еднословно българско съответствие.

Повечето еднословни родови и видови названия в орнитологичната номенклатура възникват на основата на народния език и са предизвикани предимно от конкретни характерни белези на птиците. Тези лексеми имат различна степен на семантична мотивираност, която би ни дала възможност да разкрием същността на структуро-семантичната връзка между производните родови названия и произвеждащите ги думи (Богущка 1982 : 76). М. Попова определя мотивираността като „такова съответствие между формата и значението на термина, при което семантичната структура на формата съвпада със структурата (или с част от нея) на значението на термина“ (Попова 1990 : 135). Мотивираността има няколко компонента: мотивиращ признак (този признак от терминологичното значение, който съвпада със значението на компонент от формата), мотивиран компонент (съответният на мотивиращия признак компонент на формата, който в зависимост от принадлежността си към съответното езиково равнище, може да бъде суфикс, основа, дума), мотивиран признак – значението на мотивиращия компонент. Мотивиращият признак може да бъде явен или скрит в зависимост от това, дали формата на термина със своето значение в системата на езика дава информация за него. Например: буреви́сник бур-е- – природно явление; -віс(т)- - от глагола „вістити“, ‘действие – вещь, предвещавам’; -ник ‘лице с деятелно отношение към предмет’, представлява синтез от семантиката на структурните елементи на лексемата и се отличава с ниска степен на идиоматичност, но при „галка“ мотивиращият признак е скрит и лексикалното значение не може да бъде пряко изведено от семантиката на структурните елементи. При някои по-стари названия вътрешната форма вече не е достатъчно прозрачна за носителите на езика. Тяхната мотивираност може да се изясни единствено с помощта на етимологичните речници, т.е. тя се е трансформирала от синхронна в диахронна. Такива названия са например: сова, орел, журавель, дрізд, сорока, вrabче, галка, жерав. Загубата на мотивационната връзка между тях и произвеждащите ги думи бележи преминаването им към категорията на немотивираните лексикални единици (Радева 2007 ; 47), тъй като в съвременното езикознание се е утвърдил синхронният подход.

Често явление е функционирането на две и повече названия на една и съща птица в книжовния език. Този факт се обяснява с това, че имената идват от различни езикови територии (Богущка 1982 :75) - такъв е случаят с названията на щъркела, например: лелека, бусел, черногуз за украински и с тези на обикновения корморан - голям корморан, голяма дяволица, голям карабатак за български. За тях носителите на езика избират различни характерни признаци на птицата, които да залегнат в нейната номинация. Изборът на мотивиращ признак, обусловен от извънезикови фактори, определя възможността за създаване на различни езикови средства за номинация на един и същ вид птици. Това, дали един или друг мотивиращ признак е предпочетен, не зависи от начина на мислене или от способността да се обобщават факти от заобикалящата ни действителност, а се определя от практическите условия (Радева 2007 ; 28). Както в

различните езици, така и в диалектите на един език при избора на ономаσιологичен мотив е възможно да се отдаде предпочитание на различни признаци на денотата. Такава номенклатурна синонимия наблюдаваме в украински при много видове птици, но най-силно тя е изразена при вида *Botaurus stellaris* (воден бик). Неговите названия във всички диалекти са около 50: бугай, водяний бугай, бугай-птиця, водяний віл, водяний бик, водяний вовк и др. Повечето от тях са с метафоричен характер и се основават на оприличаването на гласа на тази птица на гласовете на бика, вола и вълка. При повечето орнитоними можем да посочим факторите определящи избора на идентифициращ (номинационен) признак, но не можем да създадем правила, които да го предопределят, нито да предскажем какъв вид название ще се наложи за номинация на видовете от орнитофауната.

Мотивираци семантични признаци на орнитонимите в украински и в български език са определени характерни особености на назоваваните птици. Те се характеризират със структурна изразеност или неизразеност или по-точно със структурна или асоциативна (семантична) мотивираност. При структурната мотивираност мотивиращият признак е формално изразен в езиковата форма на термина, а при асоциативната не е изразен формално, а асоциативно присъства в нея (Попова 1990: 135 – 136). При обобщаването на тези признаци се открояват основните ономаσιологични модели, според които се осъществява номинацията при родовите названия на представителите на клас Птици (Дейкова : 294).

1. Названия, възникнали на основата на слухови впечатления от звуковите комплекси, които издават птиците (названия със звукоподражателен произход)

Смята се, че на един по-ранен етап от развитието на езика предпочитаният тип мотивираност при назоваване на диви животни е бил именно фонетичният. Това е причината в периода на славянската езикова общност, ономатопеичните названия да съставляват около 50% от общия брой наименования. В украинските говори този тип зооними са изключително разпространени. Днес в книжовния украински език и в научната орнитологична номенклатура се наблюдава тенденция към тяхното ограничаване и едновременно с това увеличаване дела на названията, основаващи се на зрителни впечатления. Причината за тази промяна е, че гласът на птиците позволява много по-субективно възприемане отколкото техният външен вид. Номинацията, изградена възху впечатленията от зрителния контакт, дава много по-ясна и индивидуализирана информация за денотата. В резултат на редица изследвания са изведени следните признаци на звукоимовичните лексеми (Колева-Златева; 1998 : 92-93): формална вариативност, редупликация (свидетелство за нейната примитивност като словообразователен начин е ранната ѝ поява в детската реч), емоционалност, експресивност и образност на семантиката, типологическо сходство в различни езици. Звукоподражателните названия от своя страна могат да се поделат на (Дубова 2007 :63).

1. 1. Непосредствено отразяващи звуковия комплекс, който птиците издават:

В украински:

грак *Corvus frugilegus* („гряк“ от „грякати“ ‘крякам, грача’); диал. гага (пухівка) *Somateria mollissima*; квак *Nycticorax nycticorax* (квакати ‘квакам’); диал. кряк (крячок) *Chlidonias leucopterus*; одуд, вівуд *Uripa erops* (от съчетанията вуд-вуд, уд-уд); диал. пїтелюга (вивліга) *Oriolus oriolus* (результат от опростяването на сложното название „купителіга“ ‘купикаруца’, на което се оприличава песента на птицата); крех *Mergus* („крех-крех“, от където произлиза и глагола „крехкати“ – крякам), фіфі *Tringa glareola* – получено чрез редупликация; чиж *Spinus (Carduelis) spinus*.

В български:

гага *Somateria mollissima* - удвоен звукоподражателен комплекс „га-га“; пѣдпѣдѣк *Coturnix coturnix* – представлява непосредствено звуковият комплекс, издаван от птицата (пѣд – пѣд-ѣ); турилик *Burhinus oedicnemus* от звукоподражателното образуване туй-лик; диал. фиш (патица свирачка) *Anas penelope*.

1. 2. Названия, които отразяват звуковия комплекс, характерен за птицата и са словообразователно оформени:

В украински:

диал. гипко (одуд) *Uripa erops* – звукът, който птицата издава, се оприличава на „гип-гип“; диал. гугур (пугач) *Bubo bubo*; диал. гуля (сова яструбина) *Surnia ulula* (произлиза от съчетанието уль-уль); деркач *Crex crex* (деркати, деркотіти ‘издавам звук „дер“’); перепїлка, перепелиця *Coturnix coturnix* (възниква в резултат на удвояването на звукоподражателния корен *per-/pel-*); плиска *Motacilla* (крясъкът на тази птица се предава като „піс-піс“; възможно е да произлиза и от „плеск“ ‘плясък’, тѣй като тези птици обичат да са до воден басейн); ракша- гласът на птицата прилича на рязко „рак-рак“; диал. прукравка (горлиця звийчайна) – звуковете, които издава се определят като „прук- прук“; диал. сикїр (синиця велика) *Parus major* (свързано със звука, който птицата издава, когато някой приближи гнездото ѝ, който се предава като „сик-сик“); чечевиця (получено чрез редупликация на звуковия комплекс „че“) *Carpodacus*; чечїтка *Acanthis*; тетерук *Lyrurus tetrix* (названието възниква в резултат от удвояването на звукоподражателното звукосъчетание *-ter-*).

В български това са названия като:

бухал *Bubo bubo* (от бу-хуу); кюкавец (от кю-кю) *Tringa*; улулица (уул-уул); гугутка *Streptopelia decaocto* (гу-гуут); гургулица *Streptopelia turtur* (груу-груу); чавка *Corvus monedula* (кяв-кяв); ангѣч – звукът, който птицата издава се оприличава на „анг-анг“; папуняк (редупликация уп – уп, последвана от дисимилационни промени) *Uripa erops*; улулица, улелейка, хуховица (уул-уул) *Strix aluco*; фойвец (фи – о) *Anas penelope*; чухал, диал. кюхало (чух- /кюх-) *Otus scops*.

1. 3. Названия, произлизащи от съответния звукоподражателен глагол

В украински:

гагара *Gavia* (гагакати – ‘грача, крякам’); галагаз *Tadorna tadorna* (галагахати – ‘мърморя’; галакати – ‘говоря на висок тон’); гоголь *Bucephala clangula* (гоготати – ‘издавам силни глухи и протяжни звукове’); диал. дерчак, (деркач) *Crex crex* от глагола и „дерчати“ – ‘издавам високи, пронизителни звукове’; диал. дзвенкач, дзюркач (зеленяк) *Chloris (Carduelis) chloris* – от глаголите „дзвенїти“ – ‘звѣня’ и „дзюркати“ – ‘клокоча, бѣлбукам’.

при полет крилата на птицата създават специфичен шум; кигитка („кигикати“ – назовава крясъка на чайките); кречет *Falco rusticolus*; крячок ‘рибарка’ (крякати ‘крякам’); кукушка *Perisoreus infaustus* (кукати ‘кукам’); диал. пищуха (підкоришник) *Certhia* (свързано с „пищати“ - пища); пікавка (щеврик) от глагола пікати – ‘пищя’; сип *Gyps fulvus* (свързва се с глаголите „сипіти“ ‘издавам пресипнали шептящи звукове’ или „супити“ ‘мръщя се’); сипуха *Tyto alba* (производно образуване от глаг. „сипіти“, „шипіти“ – шепна); сич *Aegolius* (свързва се с глаг. „сичати“ – свистя, съскам, понеже раздразнен, кукумявките издават звукове, които могат да се определят като свистене или съскане);

В български:

кукувица (удвоено звукоподражателно съчетание ку-ку); чинка *Fringilla coelebs* - гласът на птицата се оприличава на „тинк“; цвѣркак *Locustella* произлиза от глагола „цвѣркам“; клопач *Anas clupearia* от глагола „клопам“; диал. къркавец (гарван) *Corvus corax* от глагола „къркам“; свирец *Numenius* от глагола „свиря“; крещалец *Rallus aquaticus* от глагола „крещя“; звѣнарка *Vucerpala clangula* от глагола „звѣня“; дърдавец от „дърдоря“ *Rallus aquaticus*; бѣбрици *Anthus* – „бѣбря“; присмехулник *Hippolais caligata* от „присмивам се“; смехулка *Larus ridibundus* - от „смея се“.

2. Названия, мотивирани от мястото на разпространение, гнездене и обитание или от местата, където обикновено се среща даден вид птици

Диал. верхоляк (шеврик лісовий) – произлиза от „верх“ – ‘врѣх’, тъй като представителите на вида гнездат високо в Карпатите; вільшанка *Erithacus rubecula* – често се забелязва по клоните на иглолистните дървета (вільха – ‘елха’); гаїчка *Parus* – синигерите често могат да бъдат забелязани в горите (гаї – ‘гора’); гуменник *Anser fabalis* – представителите на този вид могат да се забележат на мястото, определено за вършитба на житото – гумно; укр. кам’янка, бѣлг. каменарче *Oenanthe*, каменар *Arenaria interpres* – птиците от този род гнездат между камѣните и скалите; коловодник *Tringa* – строят гнездата си обикновено край водните басейни; кропив’янка *Sylvia* – гнезди и живее в храстите, бѣлгарското название на рода има аналогична мотивираност („кропива“ – ‘коприва’) – коприварче; набережник *Actitis hypoleucos* – населява пясѣчните брегове, сходна мотивация има и бѣлг. брегобегач *Xenus cinereus*; укр. очеретянка, бѣлг. шаварче *Acrocephalus*, *Cettia*, *Luscinia* – срещат се на места, обрасли с храсти – трѣстика и други подобни (очерет (укр), шавар (бѣлг.) – ‘трѣстика’); укр. побережник, бѣлг. брегобегач, пясѣкобегач *Calidris*, *Limicola* – срещат се по бреговете на по-големите водни басейни; диал. поболотница (грицик) *Limosa limosa* – предпочитат да живеят край блатата; укр. поморник, бѣлг. морелетник *Stercorarius* – сецат се край моретата, могильник *Aquila heliaca* – обичат да кацат и стоят върху хѣлмовете в степите; диал. підколос (перепілка) *Coturnix coturnix* – обикновено пѣдпѣдѣкът се среща в житните ниви (колос – ‘клас’); підстрішник (яструб малий) *Accipiter nisus* – този вид ястреби може да се срещне близо да кѣщите, защото се храни с различните видове, гнездящи под стрехите птици (стріха – ‘стриха’); підхатничка (сіра мухоловка) *Muscicapa striata* – този вид строи гнездата си в процепите на кѣщите (хата – ‘кѣща’), пісочник *Charadrius* – дѣждосвирците населяват пясѣчливите брегове на водните басейни; поводник (коловодник) – търси храната си вѣв водните басейни; посмітѣха *Galerida cristata* – птиците от вида често се срещат по сметицата; припутень *Columba palumbus* – гривякът често се забелязва край пѣтищата; диал. припилка (дерихвіст степовий) *Glareola nordmanni* – представителите на вида избират изключително прашни места за гнездата си (укр. пил – ‘прах’); пухівка *Somateria mollissima* – обикновената гага строи гнездото си като го покрива с много пух; скеляр *Monticola* –

птиците от рода скални дроздове строят гнездата си в процепите на скалите (скеля – ‘скала’); смеречник *Pinicola enucleator* – този рядък вид може да се срещне в хвойновите гори на Карпатите и Полесието, от където идва и името му (укр. смерека – ‘ела, бор’); снігур *Pyrrhula pyrrhula* – причината този вид да се свързва със снега (укр. Сніг – ‘сняг’) е, че окраската на птиците е много по-забележима през зимата; тинівка *Prunella* – птиците от този род обичат скритите, сенчести места и се срещат именно там (тин – ‘сянка’); трав’янка *Saxicola* – представителите на рода строят гнездата си на места, обрасли с гъста трева (трава – ‘трева’).

Аналогично мотивирани са и български названия, които нямат точно съответствие в украински: хралупар *Columba oenas* – разполага гнездата си в хралупите на дърветата; блатар *Circus* – среща се около застоялите водни басейни, пустинарка *Pterocles alchata* – обитава пусти, скрити места, ливадарче *Saxicola*.

3. Названия, чийто мотивиращ признак са хранителните навици на птиците

Укр. бджолоїдка, бълг. пчелояд *Merops* – хранят се с насекоми, между които и пчели; буківка (зяблик) – този вид се храни предимно със съдържанието на жълъдите; диал. вишняр (костогриз) – храни се със съдържанието на костилките на вишни и на други костилкови плодове; вівсянка *Emberiza* – храни се с овес, от където идва и името ѝ, бълг. название овесарка е със същата мотивация; горіхівка (горішанка, кедрівка, оріхар) *Nucifraga caryocatactes* – названията са обусловени от обичайната храна на птицата – кедрови и букови ядки, лешници, орехи; диал. дєрводзюбка (дятел) – понеже кълве (‘дзьобати’ – кълва) по кората на дърветата; укр. зміїїд *Circus gallicus* – храни се със змии, същият признак мотивира и българското название орел змияр; диал. кукурудзайка (шишкар) *Loxia leucoptera* – храни се с царевичини зърна (кукурудза ‘царевича’); укр. коноплянка, бълг. конопарче – видът се храни с конопени семена; укр. мухоловка, бълг. мухоловка – храни се с насекоми; омелюх *Bombus garrulus* – тези птици обичат да се хранят с плодове на имела (омела ‘имел’); укр. осоїд, бълг. осояд *Pernis apivorus* – хранят се с насекоми, между които и оси; укр. просянка *Emberiza (Miliaria) calandra* – хранят се със семената на житните растения; укр. диал. черешняк (костогриз), бълг. черешарка *Coccothraustes coccothraustes* – хранят се със съдържанието на костилките на различни плодове, между които и череши; стерв’ятник *Neophron percnopterus* – тези птици се хранят с умрели животни (стерво – ‘мърша’) и тази особеност е залегнала като мотивиращ признак и в бълг. – лешояд, стрв’яник; шишкар *Loxia* – представителите на този род се хранят със семената на хвойновите дървета (шишка – ‘шишарка’). От българските имена към тази група спадат още и: стридояд *Haematopus ostralegus*; мишелов *Buteo* – храни се с малки гризачи; мършар *Corvus corax* – понякога се храни с умрели животни; диал. чучулигар (малък сокол) *Falco columbarius*, диал. скакалецоїд (обикновен скорец).

4. Според външния вид и по-специално цвета на окраската

Диал. бородач (ягнятик) *Gypaetus barbatus* – заради перата около шията на тези птици; брижач *Philomachus pugnax* – името си дължи на специфичните пера на шията, които са оприличени на гънки или „плисета“ (брижі) и са част от брачното оперение на мъжкия; бурінник (лісова тинівка) *Prunella modularis* произлиза от „бурий“ – кафяв и отразява цвета на оперението на този вид; біломуха (суньошийка) *Luscinia svecica* нарича се така заради бялото петно (мушка) на гърдите си; волюваха *Ardea cinerea* – този вид има удължени пера на шията (укр. „воло“ – ‘шия’); горихвістка, *Phoenicurus* (названието възниква заради

яркочервения цвят на опашките на тези птици); зеленак *Chloris chloris* - бълг. зеленика (названията са мотивирани от преобладаващия зелен цвят на оперението); огар *Tadorna ferruginea* (произлиза от глагола горѣти, което е свързано с ръждиво-кафявата окраска на тези птици); диал. половак (боривѣтер звичайний) – произлиза от „половий“ ‘светлорѣжав’, заради ръждивия цвят на гърба и крилата на този вид; попелюх *Aythya ferina* – цветът на окраската ѝ е пепеляв (пепелястий); рябок *Pterocles* – представителите на рода имат пѣстро оперение (укр. рябий – ‘петнист, пѣстър’; сивка *Pluvialis* – преобладава сивият цвят в оперението; синьошийка *Luscinia svecica* – названието е мотивирано от синия цвят на гушата на птицата. От българските названия тук влизат още: белоочка *Aythya nyroca* – заради белите петна около очите на птицата; червеногрѣдка *Erithacus rubecula*; червеногушка *Pyrhula pyrrhula*; огърличниците *Glareola* – тъмната ивица около шията на тези птици се уподобява на огърлица; пѣструшките *Porzana*; червеноопашка *Phoenicurus*; синьогушка *Luscinia svecica*; синявица *Coracias garrulus* – заради яркосиния цвят на главата и гърдите.

5. Според някои морфологични особености като размер, специфика на някои части от тялото, форма

Укр. бѣбок (волове очко), бълг. орехче - названията са мотивирани от малките размери на този вид (сравнява се с бобено зърно и орех); веретенник *Limosa limosa* – тялото на птиците от този вид по време на полет се сравняват с веретено, от друга страна, някои възприемат това название по-скоро като звукоподражателно, понеже оприличават звука, който птицата издава като „веретень-веретень“; волве очко *Troglodytes troglodytes* – заради малкия си размер птицата се сравнява с око на вол; диал. дубонѣк (костогриз) – клонът на този вид е много дѣлѣг и дебел; костогриз, коструба *Coccothraustes coccothraustes* – клонът на тези птици е толкова силен, че с него се разчупват дори и костилките на такива плодове като сливи и череша; криженъ *Anas platyrhynchos* – заради наподобяващото кръст тяло (укр. криж – ‘крѣст’); лиска, бълг. лиска *Fulica atra* – на челото на птиците има кожно образуване, което прилича на плешиво петно; лопатенъ *Eurynorhynchus rugeus* – названието е мотивирано от широкия и плосък клон на птиците, същият признак е определящ и за бълг. наименование лопатарка *Platalea leucorodia*; нерозенъ *Anas strepera* – при този вид почти отсъства полов диморфизъм, т.е. мъжкят не се различава (не рѣзнява) от женската; серпокрилець *Arus* – спадащите към този род птици, имат крила, наподобяващи сѣрп; шилохвѣст *Anas acuta* – опашката (хвѣст – ‘опашка’) на птицата прилича на шило. Тук се числят и българските названия: кокилобегач, кокилар, кокилобегач *Himantopus himantopus* – заради дѣлѣгите си крака; стѣрчиопашките *Motacilla*; листокрак *Phalaropus*; кръсточовка *Loxia* – горната и долната част на клюна на тези птици се кръстосват в нормално положение, стѣрчиопашка *Motacilla*, саблеклюн *Recurvirostra avosetta* – заради дѣлѣгия си извит клон.

6. Характерни особености на поведение, начин на придвижване и живот

Берестянка *Hippolais* – птиците от този род строят гнездата си в клоните на дърветата и ги маскират с кори от бряст (укр. „берест“); укр. бѣгунецъ, бълг. бегач *Cursorius cursor* –

птицата е добър бегач; диал. волосянка (синиця, пухляк) – представителите на тези родове събират косми от козината на животните, за да ги използват за гнездата си; диал. гребелюх (щурик) – тези птици издълбават (вигрибати) дълбоки дупки в склоновете или край бреговете на реките, за да построят гнездата си в тях; глупий (баклан) *Sula Basana* – произлиза от „глупий“ – глупав заради прекалената доверчивост към човека; укр. глушець, бълг. глухар *Tetrao urogallus* – за кратко време, когато пее любовната си песен, птицата оглушава; диал. деряба (сойка) – често разрушават (‘дерти’) гнездата на по-малките птици; дрімлюга *Carpimulgus europaeus* – произлиза от глаг. „дримати“ – „дремя“ и отразява нощния начин на живот на тези птици, българското разговорно название също е мотивирано от тази особеност – мраченик (козодой); зяблик *Fringilla coelebs* – свързано със глагола „зябнути“ ‘мръзна’, заради възможността на птицата на издържа на ниски температури; укр. крутиголовка, бълг. въртошийка, въртоглавка *Jynx torquilla* – когато усетят заплахата, тези птици протягат шия и започват да въртят глава, с което се стремят да прогонят врага; диал. підбуреник (волове очко) – вероятно причина за това название са суетливите припряни движения и пискливият глас, с които сякаш подтиква, уговаря (підбурити); плавунец *Phalaropus* – представителите от рода са много добри плувци благодарение на кожните образувания на краката си; плакун (коловодник) *Tringa* – заради неспокойното поведение на птицата, която сякаш плаче, летейки около гнездото си; повзик *Sitta* – птиците от този род изключително умело се катерят или „пълзят“ (укр. повзати) по дърветата; покивайлик (плиска) – тези птици като че ли постоянно ‘кимат’ (укр. кивати) с опашка; пронурок *Cinclus cinclus* – тези птици плуват и се гуркат много добре (укр. нурити – ‘потопям се, гмуркам се’) със сходна мотивация е и бълг. гмурец *Podiceps*; укр. стінолаз, бълг. скалолазка *Tichodroma muraria* – способността на вида да се придвижва по отвесни повърхности (стени, скали, дървета) мотивира названието. Към тази група се числят още българските названия: гмуркачи *Gavia*; бързолети *Arus*; водобегачи *Tringa* – те сякаш бягат по водата, търсейки храна; камъкообръщач *Arenaria interpres* – този вид често търси различни насекоми под камъните, дъждосвирец *Burhinus oedipnemus* – пее след дъжд; диал. несит (пеликан) *Pelecanus crispus* – отразява представата, че никога се не засища (не-сит), завирушка *Prunella collaris* – търси скрити, закътани места.

7. Върху сходството или връзката на птицата с други птици и животни

укр. бугай *Botaurus stellaris*, бълг. воден бик – според звука, който птицата издава, напомнящ мученето на бик. Названието е контаминирано с бугай ‘породист бик’; укр. бугайчик, бълг. малък воден бик *Ixobrychus minutus* – мотивиращият признак е аналогичен на този при *Botaurus stellaris*; підорлик *Aquila clanga*, *Aquila pomarina* – „по-малък от орел“; підсоколик *Falco columbarius*, *Falco subbuteo* – „по-малък от сокол; пірнікоза *Podiceps* – представителите на този род получават това име благодарение на приликата си с друго животно – козата, заради приличащите на рога пера на главата, освен това тези птици са отлични гмурци (пірнати – ‘гмуркам се’); совка *Otus scops* – заради приликата си със совите и по-малките си размери; сорокопуд *Lanius* – буквално означава ‘който гони свраки’. Български названия: сврачка *Lanius collurio* – заради приликата си със свраката и по-малките си размери, рогач *Podiceps cristatus* – заради перата на главата му, които наподобяват рога, диал. блатна лястовица (кафявокрил огърличник).

8. Названия, възникнали в резултат от метафоричния пренос на човешки професии, занимания, имена и социален статус върху птиците

Мартин *Larus* – пренасяне на човешко име върху този вид по подобие на западноевропейските езици (фр. *Martin-pecheur*); грицик – умалително от Григорий, каленик; юрко от Юрий; гіб – произлиза от унг. *Geb*, умалително от мъжкото име *Gabor*; косар *Platalea leucorodia* – оприличава се на косач (укр. косар), защото гмуркайки се под водата за риба, птицата сякаш „коси“ с клюна си; пастушок *Rallus aquaticus* – гласът на птицата е оприличен на мелодията на кавала на овчаря (укр. пастух); диал. попик (снігур) – свързва се с черната окраска на птицата; попадя (широконіска), бълг. попадийка *Vanellus vanellus* – заради сиво-кафявото оперение (попадя- ‘попадия’); погонич *Porzana* песента им наподобява подсвиркването на воловарите (укр. погонич); ремез *Remiz pendulinus* – заради уменията да строи гнездата си като истински майстор птицата се свързва с типична човешка дейност - занаятчийството (ремесло – ‘занаят’, ремесник – ‘занаятчия’); укр. рибалочка, бълг. рибарче, рибарка *Ceryle*, *Alcedo* – мотивиращ признак тук е уменията на птиците да ловят риба (укр. рибалка – ‘рибар’); диал. сеник (синиця) *Parus*, *Aegithalos* – резултат от видоизменянето на книжовната форма „синиця“ и сближаването ѝ с личното име Семен в умалителния му вариант – Сеник; укр. султанка, бълг. султанска кокошка (султанка) *Porphyrio porphyrio* – пищната окраска на вида е причината тези птици да се отъждествяват със султан. От българските названия тук спадат още: кралчета *Regulus* – заради яркото оперение; малък Александър *Psittacula krameri*; зидарки *Sitta* – заради умелия начин, по който градят гнездата си; диал. циганка *Branta canadensis*; булка *Pluvialis squatarola* – заради окраската си; калутерица, калутер *Vanellorchettusia*, *Chettusia*

III. Словообразователни модели при орнитонимите в украински и български език

Очевидно е, че мотивираността на производните думи е свързана с тяхната структура, т.е. словообразователното им значение определя тяхното лексикално значение и изразява семантичните връзки и отношения с произвеждащите основи. За разлика обаче от лексикалното, словообразователното значение не е индивидуалното значение на конкретната дума. То е присъщо на редица производни думи и заема междинно положение между лексикалното и граматичното значение (Т. Бояджиев 2002 : 36,37). В украински, както отбелязва И. Н. Бойко (1982 : 35), липсват специални словообразователни средства за създаване на орнитоними, а словообразователните модели, застъпени при номинацията на птиците, се употребяват и при оформяне на названия на лица носители на признак, агентивни или деятелни имена. Анализът на мотивираните родови и видови названия на птиците в украински и български показва, че за тях са присъщи следните начини на словообразуване:

1. Морфологичен словообразователен начин.

Посредством този начин възникват производни думи чрез присъединяване на различни афикси към произвеждащата основа или чрез обединяване на основи в сложни думи, т.е. той обхваща афиксацията и композицията.

1. 1. Суфиксен начин

Той е най-широко разпространен в системата на изследваната лексико-семантична група 'птици' както при българските, така и при украинските названия.

Основна единица за класификация на словообразователната система е словообразователният тип. Той е структурно-семантичната схема, по която се построяват и обединяват всички производни думи. Характеризира се с общи форманти, с общност на семантичните и формалните отношения с произвеждащата основа и с общност на лексико-граматичните свойства на основата (Т. Бояджиев 2002 : 37).

В украински се отделят се следните словообразователни типове, възникнали с помощта на суфикси:

- за названия от мъжки род:

N + -ецъ: баранецъ. Суфиксът -ецъ се свързва с основи на съществителни или глаголи и означава някаква особеност, качество или склонност на денотата. Често се явява част от сложен формант -ун + -ецъ: V + -ун + -ецъ: плавунецъ, бігунецъ. Продуктивен е при названията от б) група с мотивиращ признак 'характерни особености на поведение, начин на придвижване и живот' (Карабута 2003а).

N + -ак/-як. Суфиксът се свързва с основи на съществителни: черешняк, крижак, верхоляк и прилагателни: зимняк и по-рядко с основи на глаголи: воняк, риляк (Карабута 2003а). Означава някакво качество на денотата.

N + -ик; N + -чик; N + -н- + -ик. При някои орнитоними формантът се среща в посложнен вид -атник (стервятник). Названията, спадащи към тези словообразователни типове, изразяват деятелно отношение към предмет: бугайчик, баранчик, пужик, грицик, зяблик, щурик, рябчик, повзик, кропивник, вороб'ятник, крем'яшник, конопельник, могильник, мраченик, плотник, пісочник, смеречник, бурінник, ягнятник. Този суфикс е разпространен и при названията оформени чрез конфикс. Словообразователните типове N + -ик; N + -чик; N + -н- + -ик се срещат често при названията от група 2) 'Названия, мотивирани от мястото на разпространение, гнездене и обитание или от местата, където обикновено се среща даден вид птици' и б) 'характерни особености на поведение, начин на придвижване и живот'.

N + -ач. Непродуктивен суфикс в съвременния украински език, който обаче се среща сравнително често при зооними. Свързва се с десубстантивни и девербални основи: брижач, бородач.

V + -ецъ: косецъ (деркач)

V + -ач. Суфиксът -ач се свързва с глаголи, които означават конкретно действие и образуватите чрез него деривати обикновено се характеризират с конкретно значение (В. Радева 2007 :109 - 110): деркач, прискач (дрізд-омелюх), пугач, пишкач (горихвістка звійчайна), дзвенкач, дзьоркач. Този тип се среща при названията от група 1) 'Названия,

възникнали на основата на слухови впечатления от звуковите комплекси, които издават птиците’.

V + -ун. За лексемите, които изразяват названия на птици с формант –ун, е характерна процесуалност (О. Карабута 2003а): повзун, плакун. Оформя и сложни видови названия, като се свързва с втората им съставна част.

Adj + -ар: глухар (глушець); N + -ар. названията, спадащи към този тип, характеризират денотата според деятелното му отношение към субстанция: орихар (горіхівка), косар, кістар, вішняр, скеляр, чоботар, шишкар, осетар, пташачар. Много продуктивен суфикс за названията от група 3) ‘Според хранителните навици на птиците’.

Adj + -ець: глушець.

Adj + -ак/-як: зеленьак, половак, зимняк.

N + -ок: В съвременния украински лексемите, образувани с тази наставка най-често имат деминутивен характер: бібок, рибалок (крячок), рябок.

-за названия от женски род:

N + -ян- + -к-/а/: берестянка, вівсянка, вільшанка, зорянка, горішанка, кропив’янка, морянка, очеретянка, просянка, трав’янка, чирянка.

N + -яр- + -к-/а/: камен’ярка. Наставката –ар се характеризира с голяма активност при образуването на десубстантивни съществителни, а наставката –ка е най-продуктивна сред словообразователните форманти с модификационно значение, т.е. тя е такава морфема, която, свързвайки се с основата на думата, не променя лексико-граматичната им принадлежност, а само видоизменя семантиката им с някакво допълнително значение (Атанасов 1997 : 32-33).

N + -авк- /а/: болотавка, лискавка.

N + очка: рибалочка. По форма наставката –очка е суфикс за деминутивни съществителни.

N + ка: полонинка. Когато с помощта на наставката -ка се образуват деминутивни названия, тя се съчетава с основи на съществителни от ж. р., от които се отстранява окончанието.

V + -ка: кигитка, канюка.

N + -івк- /а/: горіхівка, берегівка, малинівка, кедрівка, буківка, крижівка, пухівка, тинівка. Много продуктивен тип при група 3) ‘Според хранителните навици на птиците’.

Adj + ка: сивка, лиска, поганка. Типът е характерен за названия от 4) ‘Според външния вид и по-специално цвета на окраската’.

За българските орнитоними са характерни следните словообразователни типове, образувани чрез суфиксация:

- за названията от мъжки род:

N + ар: мършар, чучулигар, врабчар, змияр, кокошкар, блатар, хралупар, лопатар, въгленар. Характерен тип за групите: 3) ‘Според хранителните навици на птиците’, 2) ‘Названия, мотивирани от мястото на разпространение, гнездене и обитание или от местата, където обикновено се среща даден вид птици’ и 4) ‘Според външния вид и по-специално цвета на окраската’.

N + –ен + -ик: мраченик

N + -ник: огърличник, бойник

N + -як: гривяк

Adj + -ник: пясъчник, дъждовник

Adj + ар: глухар

V + -ач: лепач, кълвач, кръшкач, цвъркач, клопач. Типичен формант за образуване на названия от група 1) 'Названия, възникнали на основата на слухови впечатления от звуковите комплекси, които издават птиците'.

V + -ец: гмурец, свирец

V + -ник: потапник

- за названията от женски и среден род:

N + -арка: овесарка, каменарка, черешарка, пустинарка, лопатарка. Застъпени при названията от група 3) 'Според хранителните навици на птиците'.

N + -арче: ливадарче, коприварче, конопарче. Продуктивен тип при названията от група 2) 'Названия, мотивирани от мястото на разпространение, гнездене и обитание или от местата, където обикновено се среща даден вид птици'.

N + -ка: герданка

N + -ушка: ветрушка, завирушка

Adj + -ушка: червенушка, пъструшка. Характерен словообразователен тип при група 4) 'Според външния вид и по-специално цвета на окраската'.

V + -ница: потапница

V + -арка: звънарка

V + -ка: плувка

1. 2. Префиксно-суфиксен начин

Чрез него се извършва двустранно усложняване на мотивиращата основа чрез прекъснат сложен формант, съдържащ пред- и постословен компонент. Този сложен афикс се нарича конфикс. Оформи чрез конфикс словообразователни типове, по които възникват украинските орнитоними са:

під + N + -(н)ик: підкоришник, підорлик, підбуреник, підстришник, підплитник, підсоколик.

під + N + -юх: підкаменюх.

під + N + -(ч)ка: підхатничка.

пере + V + -ник: пересмішник, перевізник.

по + V + -ик: половик, пожаливник, покивайлик.

по + N + -ик: побережник, подорожник; поводник, поморник .

на + N + -ник: набережник.

по + V + -ок: понурок.

по + N + -ок поплавок.

по + N + иця: поболотница.

по + N + юха: посмітюха

при + N + ка: припилка.

при + N + -ень: припутень.

коло + N + -ник: коловодник.

В български са продуктивни следните словообразователни типове, оформени чрез конфикация:

по + V + ник потапник

по+ V + ница потапница

за + V + ушка завирушка

2. Композиция

Чрез композиция се образуват сложни думи (композити) с една или повече основи. Най-често словообразователният формант е сложен. Той може да съдържа интерфикс и суфикс. Произвждащите основи са с различна роля при семантичната мотивация на производната дума. Една от тях е носител на основното значение, а другата има уточняваща, допълваща функция (В. Радева 2007 : 59). По този признак образуваните чрез композиция орнитоними се делят на:

2. 1 Сложни названия с опорна девербална основа, оформени композиционно суфиксно

В украински те са представени от следните типове:

N + I + V + -ка: бджолоїдка, мухоловка, дерводзюбка

N + I + V + ик: буревісник

N + I + V + ѓ: костогриз, сорокопуд, стінолаз

N +I+ V + ѓ: осоїд, зміїд

В български композитните образувания с девербална опорна основа са представени от следните словообразователни типове:

N + I + V + -ка: мухоловка, вълнолюбка, скалолазка, дърволазка

N + I + V + -ач: кокилобегач, блатобегач, брегобегач, пясъкобегач, водобегач

N + I + V + -ник: морелетник

N + I + V + -ец: дъждосвирец

Adj + I + V + -ѓ: бързолет

N + I + V + -ѓ: скакалецояд, костобер, пчелояд, лешояд, стридояд

2. 2. Сложни названия с опорна десубстантивна основа.

Те имат словообразователно значение ‘птица според определена окраска’ или ‘птица според морфологични особености’. Първи елемент на названията е прилагателно или съществително име, които обозначават съответната окраска или форма на тялото.

В украински:

- образувани по композиционно-суфиксен начин:

V + I + N + -ка: горихвістка, трясогузка

Adj + I + N + -ик: жовтоволик

Adj + N + -ка: золотомушка, широконосіска

N + I + N + -ець: серпокрилець

- образувани чрез същинска композиция:

Adj + I + N: сиворакша, синьошийка, біломуха, довгоніс

V + I + N: дерихвіст, стрілипліт, боривітер

V + I + N: пірникоза

N + I + N: шилохвіст, дубоніс

В български:

Adj + I + N: червеноопашка

Adj + I + N + -ка: червеногръдка, звълноножка, синьогушка, червеногушка, белоочка, червеношийка

Adj + I + N + -ник: жълтокоремник

N + I + N: кръсточовка, листокрак. Тези типове са присъщи за названията от групи: 4) ‘Според външния вид и по-специално цвета на окраската’ и 5) ‘Според някои морфологични особености като размер, специфика на някои части от тялото, форма’.

3. Лексикално-семантичен словообразователен начин

Спецификата на този словообразователен начин се състои в това, че производната дума се създава само чрез промяна на семантиката на произвеждащата лексема. Думата, станала основа за възникването на новото название, продължава да се употребява в книжовния език с оригиналното си значение. Този начин е неморфологичен и не води до създаването на формално нова лексема. Ето защо, по мнението на някои лингвисти, той не трябва да се разглежда като словообразователен (Карабута 2003а). На един по-ранен етап от развитието на езика този начин е бил широко разпространен. Днес той е с ограничено приложение. По този начин са образувани: бігунець, вівчарик, баранчик, гриф, кобилочка, косар, мартин, нечепура, погонич, попик, попада (широконосіска), рибалочка, пастушок. От българските названия: булка, бърбрица, говедарче, дяволица, кадънка, калугер, певец, султанка, зеленика (от зеленика – ‘лавровишня’).

4. Морфологично-синтактичен словообразователен начин

Осъществява се на базата на промяната на категориалната принадлежност на думата, която получава ново значение в следствие от промяната. Подобно на лексико-семантичния начин тук също не се употребяват афикси и новата семантика се дължи на преосмисляне на вече съществуващи лексеми. За украински и български най-характерен тип морфологично-синтактично словообразуване, застъпен при орнитонимите, е субстантивацията или трансформирането на прилагателните в съществителни. При транспозицията прилагателните започват да изразяват предметност и да изпълняват синтактичната функция на съществително име. Към названията, възникнали по този начин се отнасят названия на таксони, които са разположени по-високо в класификацията, т.е. всички названия на разредите и семействата: Буревіснікоподібні – Буревестникоподобни; Горобцеподібні – Врѣччоподобни; Лелекоподібні – Щъркелоподобни; Сорокопудові – Сврачки.

В резултат на представената в настоящата работа съпоставка на украинските и българските родови названия на птиците в структурен, семантичен и словообразователен аспект, можем да направим следни те изводи:

Най-същественото формално разминаване между двете терминологии е различната последователност на съставлящите видовото название компоненти – в българските наименования прилагателното стои пред съществителното, а в украинските прилагателното е първи компонент.

Относно семантичната страна на орнитонимите в български и украински можем да определим общи за двете езикови системи ономаσιологични модели, които се различават по своята разпространеност. Най-многобройни и за двата езика са названията с мотивиращ признак 'звук комплекс, който птиците издават'. Сравнително многобройни са украинските орнитоними с мотивиращ признаци 'Морфологични особености на птиците' и 'Връзка с други пѣнци или животни' отколкото българските със съответните мотивации.

Благодарение на езиковата общност много названия в украински и български произлизат от еднакви корени. Те влизат в състава на т. нар. „общославянска лексика“, която е наследство от праславянския езиков период. В някои случаи праславянските думи са запазили в украински и са изчезнали в български: орябок, сорокопуд, чиж, раріг, лунь, а в други са се закрепили в български, но не съществуват в украински: несит, патица, петел.

По-голямата част от научните названия на птиците както в български, така и в украински възникват чрез вторична непряка номинация. Повечето наследени от праславянски названия са с първична номинация. При народните названия и в двата езика е разпространена пряката номинация, основаваща се на външните белези на денотата.

От словообразователните начини са застъпени суфиксният, префиксно-суфиксният и композиционният, като и в двата езика липсват названия, оформени единствено чрез префикси.

Най-разпространени словообразователни типове в украински за названия от м.р. са: N + -ик; N + -чик; N + -н- + -ик; V + -ач; Adj + -ар; під + N + -(н)ик, за ж.р.: N + -ян- + -к-/а/; N + I + V + -ка ; N + -івк- /а/.

Най-разпространени словообразователни типове в български за названия от м.р. са: N + ар; V + -ач; N + I + V + -ач; за ж. и ср. р.: N + -арка; N + -арче; Adj + I + N + -ка; N + I + V + -ка.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов 1997 : Д. Атанасов. Проблеми на морфо-семантичната структура на думата. - Бълг. език, 1997, № 4, 31-35.
- Богуцька 1980 : Г. І. Богуцька. Становлення української орнітологічної термінології та номенклатури. - Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. (Львів, травень 1980). К., 1980. 30-31.
- Богуцька 1982 : Г. І. Богуцька. Українські назви птахів. - Українська мова і література в школі. 1982, № 3, 73-76.
- Бойко 1982 : І. Н. Бойко. Зв'язок українських назв птахів з орнітолексикою інших слов'янських мов: Тези доп. (Ужгород 1982). К., 1982, 35-36.
- Бояджиев 2002 : Т. Бояджиев. Българска лексикология. С., 2002.
- Булаховски 1948 : Л. А. Булаховски. Общеславянские названия птиц. - Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. - М. - Л., 1948. - Т.7, вып. 2 - с. 97-124.
- Грищенко В.М. Скільський І.В. Рец. на: Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. Київ-Львів, 2000. 44 с. <http://aetos.narod.ru/selectrus/birdnames.htm#review>
- Дейкова 2003 : Хр. Дейкова. Прилагане на комплексен историко-типологически подход при ономазиологичния аспект на изследване на българските и чешките названия на птици. - Славистиката в началото на ХХІ век. Традиции и очаквания. VI славистични четения. - С., 2003. 293-302.
- Дубова 2006 : Л. Дубова. Дослідження назв птахів у болгарській та деяких інших слов'янських мовах. - Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. - К., 2006-2007. - Вип. 91.
- Дубова 2007 : Л. Дубова. Прийоми найменування птахів у болгарській мові. - Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. - К., 2007. - Вип. 92.
- Етимологічний словник української мови. (1982-1989), Київ. 1: 1-631, 2: 1-570, 3: 1-549, 4: 1-653, 5: 1-703
- Карабута 2003а : О. Карабута. Зоологічні номени української мови. <http://www.university.kherson.ua/downloads/chairukr/k.html>
- Карабута 2003б : О. Карабута. Морфемна будова зооназв. <http://www.university.kherson.ua/downloads/chairukr/k.html>
- Клайн 1909: Е. Клайн. Наши птицы (Ornis Bulgarica). - София, 1909.
- Колева-Златева 1998: Ж. Колева-Златева. Български названия със звуко-символичен произход. Проглас, 1998, № 2, с. 92-109.
- Ст. Младенов. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- Младенова Ольга М., Калгари. Лексическая семантика в контексте названия птиц в болгарской художественной литературе. В Кодови словенских култура. № 8, 2003.

- Мойсеєва 1973: Л. Ф. Мойсеєва. Відад'ективні утворення назв птахів. - Мовознавство. 1973, № 6, 34-41.
- Новий тлумачний словник української мови 2007, Київ. 1: 13-926, 2: 5-926, 3: 5-862.
- Попова, М. 1997. Метафоричний пренос при назоваването на свойство в българската терминология. *Български език* 4. 17-28.
- Попова, М. 1990. Езикова мотивираност на термините и нейните видове. *Български език* 2. 128-135.
- Първи български зоопортал: <http://www.zoomania.org/content/category/8/16/41/>
- Птиците в България: <http://www.birdsinbulgaria.org/about.php>
- Радева, В. 2007. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".
- Симеонов, Мичев 1991 : С. Симеонов, Т. Мичев. Птиците на Балканския полуостров. С., 1991
- Стоилов 2003 : А. Стоилов. Тематични и лексико-семантични групи лексика и нейното словообразуване (върху материал от традиционната земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма). – София, 2003.
- Фасенко 2007 : Г. В. Фасенко. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України; вісник Львів, 2007, вип.43, 3-12.
- Фасенко, Бокотей 2000 : Г. В. Фасенко, А. А. Бокотей. Перелік українських наукових назв птахів фауни України (Анотований список українських наукових назв птахів фауни України Львів, 2000 44 с.)
- Шарлеман 1927 : М. Шарлемань. Словник зоологічної номенклатури: назви птахів. Київ, 1927 р., 63.